

УДК 94(100)«1915»

ВЛАДИСЛАВ ПАРХОМЕНКО

м. Миколаїв

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВОРОГА У 1915 р. (НА МАТЕРІАЛАХ РОСІЙСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ)

У статті аналізується формування образу ворога російськими періодичними виданнями у 1915 р. Наведені факти порушення «звичаїв війни» країнами Четверного союзу: застосування хімічної зброї, знущання над військовополоненими, геноцид вірменського населення.

Ключові слова: періодика, ворог, газова війна, полонені, окупація, геноцид.

Перша світова війна стала символом нового тотального ведення бойових дій, що супроводжувались мільйонами жертв, застосуванням нових засобів масового знищення, порушенням норм міжнародного гуманітарного права, зародженням тоталітарних ідеологій. Відповідно ця війна стала фактично й першою інформаційною війною. Адже протягом 4-х років воюючи коаліції усвідомив провідну роль і значимість пропагандистського чинника, розпочали глобально його застосували як для впливу на власне населення, так і по відношенню до ворожої сторони.

Метою даної статті є висвітлення процесу формування образу ворога протягом 1915 р. на сторінках російської періодики. Джерельною базою, переважно, стали популярні в ті роки масові ілюстровані щотижневики «Летопись войны», «Искры», «Нива», «Огонек», «Заря», «Родина» та інші.

Вже на початку війни Державною думою та Ставкою верховного головнокомандувача розглядалося питання про необхідність створення спеціальної комісії з розслідування порушень міжнародних конвенцій ведення війни Німеччиною і Австро-Угорщиною. 29 січня 1915 р. в Державній думі приймається рішення про створення такої організації [1]. І в квітні цього ж року заснована Надзвичайна слідча комісія під головуванням сенатора О. Кривцова. У 1916 р. комісією видано документальні свідчення про жорстокості в цій війні австро-німецьких військ [2]. Але ще й до цього з'являлися брошури, що формували у читачів образ «нелюдяного ворога», розповідали про обстріл Реймського собору, безчинства кайзерівських військ у бельгійському Лувені та польському Каліші, підкреслювали необхід-

ність ведення війни до повного розгрому німецького милітаризму [3].

Через рік після початку Великої війни, в російській пресі змінюється акцент публікацій. Якщо раніше пророчили швидку перемогу, підкреслювали єдність суспільства перед зовнішньою загрозою, то у 1915 р. – постійні поразки, снарядний голод, продовольча криза, змусили редакції видань і журналістів відмовитися від оптимістичного сприйняття подій. Відтепер заговорили про необхідність мобілізації усього тилу на потреби фронту, усунення від управління країною «темних сил». Одночасно, як і в 1914 р., преса продовжує формування образу жорстокого ворога, в особі Німеччини, Австро-Угорщини та Османської імперії. Адже рік війни сприяв збільшенню потоку інформації про порушення противником ведення «звичаїв війни»: застосування хімічної зброї, знущань з військовополонених, поранених, біженців, репресіях проти вірменського населення.

Своєрідним, асоціативним символом Першої світової стала «газова війна» – в 1915 р. преса воюючих країн зарясніла фотографіями жертв удушливих газів, а також зображенням різних протигазових масок [4].

Німецьке командування першим застосувало таку зброю масового враження, як отруйні речовини. Це було порушенням 23-ї статті Гаазької конвенції 1907 року, в якій наголошувалося про заборону вживати зброю або речовини, які здатні заподіювати людині зайві страждання.

У січні 1915 року снаряди із удушливим газом, німці вперше застосували на Східному фронті в районі Болімова у Волі Шидловської (Польща). Як відомо, в квітні 1915 року німці

Перші жертви німецьких газових атак
(«Огонек», 1915 р.)

здійснили першу газобалонну атаку на французькому фронті у Іпра, а вже 2 травня – і на Східному, знов у тієї ж Волі Шидловської. В ніч на 7 липня німці повторили газобалонну атаку у Волі Шидловської, у 21-му Сибірському полку було отруєно 90% особового складу. Кореспонденти газет і часописів, описуючи страждання отруєних газами, закликали суспільство надати допомогу армії в справі виготовлення і постачання захисних масок.

У російській пресі з початку 1915 р., все частіше стала з'являтися інформація від осіб, що повернулися з полону, про жорстокості австро-німецьких військ. «Першомучениками» ж вважаються Олексій Макуха і Порфирій Панасюк, саме з розповідей про них, газети і журнали стали широко повідомляти про знущання противником над військовополоненими.

Олексій Макуха – телефоніст 148-го піхотного Каспійського полку в березні 1915 року опинився в полоні. За відмову відповідати на запитання, австрійські офіцери вирішили його «покарати». Австрійський офіцер, який вів допит, багнетом розкрив військовополоненому рот і двічі різнув ним по язичку. Макуха зміг втікти від конвоїрів і добратися до російських позицій. В результаті цих тортур він майже зовсім втратив здатність розмовляти і ковтати їжу [5]. Верховний головнокомандуючий нагородив Макуху Георгіївським хрестом 1-го ст. і наказав, видати йому також, як виняток, і хрести 3-х нижчих ступенів [6].

На іншій ділянці фронту, в російські окопи повернувся з німецького полону унтер-

офіцер 141-го Можайського полку Порфирій Панасюк, з відрізаним правим вухом і знівеченим носом. Він потрапив у полон і був доставлений в німецький штаб у Домброві. Там, у присутності 10 офіцерів, у Панасюка стали випитувати відомості про розташування російських військ, обіцяючи грошову винагороду. На категоричну відмову Панасюка послідували загрози, а потім й катування [7]. Панасюка відправили під арешт, але користуючись темрявою ночі, він втік і пробрався в розташування російських військ. У медичному висновку відзначалося, що ушкодження «відносяться до незворотньої потворності обличчя, а засіб їх нанесення супроводжувався сильним болем і значною кровотечею» [8]. П. Панасюку була присвячена літографія, на якій в досить пафосному, пропагандистському вигляді зображувався подвиг військовополоненого.

«Синодик мучеників», що зазнали тортур і катувань повинні були збудити в суспільстві, й особливо в армії, почуття ненависті до ворога, виявити готовність йти на будь-які поневірвання заради перемоги.

Влітку – восени 1915 року австро-німецькі війська захопили на Сході значні території: Литву, західну Латвію, Польщу,

Жертва німецьких тортур О. Макуха
(«Огонек», 1915 р.)

«Герой унтер-офіцер Панасюк».
Літографія 1915 р.

західні райони Білорусії, частину Волині. На зайнятих територіях був встановлений жорстокий окупаційний режим: введена система реквизицій, узяття заручників, примусові роботи [9; 10]. Засоби масової інформації стали оприлюднювати матеріал про жорстоку окупаційну політику німців, закликаючи громадян на фронті і в тилу чесно виконувати свій обов'язок перед державою. Адже відтепер необхідно не лише зупинити подальше просування ворога, а й звільнити втрачені райони, вести війну до остаточної перемоги над німецьким імперіалізмом. Повідомляючи про факти опору населення окупованих земель ворогу, у читача намагалися створити ілюзію повторення партизанського руху 1812 р., що свого часу зруйнував тили армії Наполеона.

Малодослідженою сторінкою в історіографії Першої світової, залишається партизанський рух 1914–1917 рр. В періодиці зустрічаються факти таких партизанських дій, конкретну достовірність їх встановити складно, але те, що такі події мали місце на окупованій території, сумнівів не викликає.

Так, про партизанські дії на Волині свідчить наступний факт. Жителі села Скуліда Ковельського повіту Волинської губернії були пограбовані німецьким загоном. Організувавши в лісі засідку, селяни знищили усіх 35 ма-

родерів-німців, що належали до 56-го Прусського ландверному полку [11].

У вересні 1915 р. фронт наблизився до району Полісся. Незабаром російська преса стала повідомляти про партизанські дії місцевого населення проти австро-німецьких військ. Так, щотижневик «Летопись войны», посилаючись на дані з австрійської преси, писав, що в трясовині Пінських болот у с. Душувка потрапили в засідку і загинули 2 ескадрони ворожої кавалерії [12].

Про життя в окупованій, в липні 1915 р., німцями Варшаві розповів кореспондент однієї з газет М. Цвятковський. Так, на запит магістрату про те, що у Варшаві населення залишилось безробітним, німецькій генерал-губернатор Г. фон Безелер заявив що тим, хто не має тут роботи, треба їхати працювати до Німеччини. Наступного дня у пам'ятника Міцкевичу з'явилася група робітників з червоними прапорами «P.P.S.» (Польської партії соціалістів) на яких були написи: «Хай живе народна незалежна Польща», «Геть поневолювачів німців». Незабаром уся площа біля пам'ятника була заповнена народом. Німецькі жандарми відкрили вогонь, на площі залишилося декілька десятків трупів мирних мешканців. Після розстрілу німецька влада посилила у Варшаві окупаційний режим і заборонила для

Розстріл Е. Кавель.
(«Летопись войны», 1915 р.)

населення будь які зібрання [13].

На залізниці Брест-Литовськ – Білосток німецький потяг зазнав аварії, усі 30 вагонів було розбито. У відповідь, німці заарештували близько 100 селян із навколишніх селищ, звинувативши їх у здійсненні диверсії [14].

Починаючи з 1915 р. все частіше став оприлюднюватися матеріал про геноцид вірменського населення в Османській імперії [15]. Тоді ще не були відомі масштаби усієї трагедії, але преса постійно відзначала страждання численних біженців. І якщо журнал «Заря» весною 1915 р. писав про поневіряння в смузі Кавказького фронту 80 тис. біженців [16]. То вже в серпні пролунав заклик Московського вірменського комітету: надати посильну допомогу жертвам війни – 200 тисячам знедолених вірмен. «Допомогу, звичайно, треба чекати і від уряду і від вірмен-багатців. Від уряду поки що особливого розпорядження не послідувало, а від багатців отримано мало» [17].

7 травня 1915 р. біля берегів Ірландії німецький підводний човен потопив британський пасажирський лайнер «Лузітанія». Загибло 1198 осіб, із них 43 російських підданих. Світова преса рішуче засудила піратські дії Німеччини, за Вільгельмом II закріпилося тавро «кривавий» [18].

12 жовтня 1915 р. за рішенням німецького військово-польового суду страчена англій-

ська сестра милосердя Е. Кавель (Кевел), яка у складі підпільної групи з окупованої Бельгії, переправляла полонених солдатів союзних армій у нейтральну Голландію. По законам воєнного часу, за організацію втечі полонених передбачалось суворе покарання в будь якій країні, однак її розстріл дав новий імпульс для звинувачування німців у звірствах проти людяності [19].

Військових злочинів було предостатньо на рахунок обох воюючих коаліцій, але Німеччина явно програвала цю пропагандистську війну.

Щотижневик «Заря» відзначаючи цілі Великої війни, писав про необхідність притягнення до правової відповідальності порушників міжнародних конвенцій. «Удушливі гази, обливання ворожих траншей гасом, розбійницькі набіги на мирних людей на морі, передсмертні крики гинучих пасажирів «Лузітанії»... усі ці подвиги германців переповнили чашу терпіння. Пруський мілітаризм має бути не лише роздавленим. Необхідно попередити його відродження, зробити це відродження неможливим» [20].

Однак формування образу жорстокого ворогу, що активно створювався пропагандистським апаратом імперії протягом усієї війни, не досяг очікуваних результатів. Про це яскраво свідчили події 1917 року: «братання» з противником та поширення антивоєнних настроїв у втомлених тривалою війною солдатських масах.

«Втрачене покоління» Великої війни 1914–1918 рр., було впевнено, що людство засвоїло для себе потрібні уроки, і подібна бійня ніколи не повториться. Але в надрах війни вже зародилися тоталітарні режими нацизму і більшовизму. І через чверть століття світ знову буде охоплений новою планетарною військовою катастрофою.

Список використаних джерел

1. Летопись войны 1914–1915 гг. — № 26. — С. 421.
2. Обзор действий Высочайше утвержденной следственной комиссии. С 29 апр. 1915 г. по 1 янв. 1916 г. — Пг., 1916. — Т. 1. — 503 с.
3. Резанов А. Немецкие зверства: По рассказам очевидцев, а также по официальным документам / А. Резанов. — Пг., 1915. — 438 с.
4. Летопись войны 1914–1915. — № 43. — С. 691.
5. Против закона Божьего и человеческого // Нива. — 1915. — № 41. — С. 752.
6. Летопись войны. 1914–1915. — № 41. — С. 653.
7. Отклики войны // Нива. — 1915. — № 15. — С. 3.

8. Летопись войны 1914–1915 гг. — № 35. — С. 560.
9. Германские зверства в Прибалтийском крае // Заря. — 1915. — № 30. — С 8–10.
10. Австро-германцы в Польше // Заря. — 1915. — № 34. — С. 1–3.
11. Николаевская газета. — 1915. — 27 ноября.
12. В Пинских болотах // Летопись войны 1914–1915 гг. — № 62. — С. 1000.
13. Цвятковский М. Среди врагов // Русское Слово. — 1915. — 22 октября.
14. Николаевская газета. — 1915. — 25 ноября.
15. Хроника // Вестник Европы. — 1915. — Т. 3. — Кн. 66. — С. 284–286.
16. Кайцуни А. В Армении // Заря. — 1915. — № 21. — С. 8–9.
17. Кайцуни А. Беженцы из Армении // Заря. — 1915. — № 33. — С. 4.
18. Гибель Лузитании // Нива. — 1915. — № 20. — С. 384.
19. Летопись войны 1914–1915 гг. — № 65. — С. 1048.
20. Суд народов над Германией // Заря. — 1915. — № 21. — С. 15–16.

VLADYSLAV PARKHOMENKO

Mykolaiv

FORMATION AN ENEMY IN 1915 (ON THE MATERIAL OF RUSSIAN PERIODICALS)

The article analyzes the image of the enemy Russian periodicals in 1915. These violations «customs of war» countries Quadruple Alliance: the use of chemical weapons, abuse of prisoners of war, genocide of the Armenian population.

Key words: Periodicals enemy gas war prisoners, occupation, genocide.

ВЛАДИСЛАВ ПАРХОМЕНКО

г. Николаев

ФОРМИРОВАНИЕ ОБРАЗА ВРАГА В 1915 г. (НА МАТЕРИАЛАХ РОССИЙСКОЙ ПЕРИОДИКИ)

В статье анализируется формирование образа врага российскими периодическими изданиями в 1915 г. Приведены факты нарушения «обычаев войны» странами Четверного союза: применение химического оружия, издевательства над военнопленными, геноцид армянского населения.

Ключевые слова: периодика, враг, газовая война, пленные, оккупация, геноцид.

Стаття надійшла до редколегії 02.05.2016